

Bálint István

MUNKÁSTANÁCSOK AZ 56-OS MAGYAR FORRADALOMBAN

A munkástanácsok elhanyagolt, sőt mondhatnánk mellőzött részét képezik az 1956-os magyar forradalommal kapcsolatos, valóban tekintélyes mennyiségű irodalomnak. (A torontói egyetem által 1963-ban készített A bibliography of the Hungarian Revolution 1956 c. áttekintés 2136 olyan könyvről tud, amely erről a forradalomról szól, azóta ez a szám többszörösére emelkedett.) De ez érthető is, hisz a munkástanácsokban ellenséget látott az álláspontok két szélsőségét képviselő mindkét tábor. A kádári rendszernél ez az ellenséges viszony érthető, sőt még az is természetes, hogy ez az ellenséges viszony ennél a tábornál leplezetlenül megnyilatkozott. Ennek a rendszernek ugyanis – a szovjet katonai beavatkozás után, a kettős hatalom körülményei között – a munkástanácsokkal kellett megbirkóznia a tényleges hatalom megszerzéséért, és hatalmát nem érezhette teljesnek, amíg a munkástanácsokkal le nem számolt.

(Ezzel magyarázható, hogy Gyurkó László 1987-ben írt, 1956 c. könyvében – amely „ellenforradalomnak” minősíti ugyan 1956-ot, de már sok olyasmit is elárul róla, amit addig nem lehetett elmondani – a munkástanácsok igazi munkásjellegét akarja kibővíteni, hisz a magát munkáshatalomnak minősítő rendszernek meg kellett valahogy magyaráznia, hogy a magát „forradalmi munkás-paraszt kormány” minősítő új hatalom miért éppen a munkástanácsok által képviselt, egy időben tényleges hatalommal került szembe még azután is, hogy különben a forradalomban kialakult egész új hatalom, az éppen létrejött többpártrendszer a szovjet beavatkozás első csapására összeomlott. Ezért a szerző azzal érvel, hogy Magyarország munkásosztálya nagymértékben „felhígult”. Részben azzal, hogy legtehetségesebb, legrátermettebb tagjait „kiemelték”, részben azzal, hogy „a gyárat nemcsak a parasztok százezrei töltötték meg, hanem az úri Magyarország legkülönbözőbb tisztségviselői, katonatisztektől őrmesterekig, minisztériumi főtanácsosoktól adóhivatalnokokig”. Ami persze gyenge érvelés, hisz a munkásosztályba vetett hit, a „munkásokól vasóköl” felfogás apostolai mindig tudták, hogy az ipari munkásság létszáma – más társadalmi rétegek tagjainak tömeges beolvasztásával – rohamosan növekszik, de ez nem csökkentette a proletariátusba, mint egy szinte misztikus közösségbe vetett hitüket.)

Hasonlóan ellenséges viszonyt foglal el a munkástanácsokkal szemben azonban a másik véglet tábora is. A különbség legfeljebb az, hogy ebben a táborban az ellenséges magatartás már számos tényezőnek a hatásából tevődik össze, azt a munkástanácsoknak már több jellemvonása táplálja: onnan, hogy a többpárt-rendszer hívei nagyon szívesen mellőzik azt a próbálkozást, amely a parlamenti demokráciával szemben a közvetlen demokráciát akarta diadalra vinni, addig, hogy a magántulajdon hívei nem rokonszenvezhetnek a munkások kollektív tulajdonosi jogának érvényesítésére tett kísérlettel. És mindezen felül ebben a mellőzésben szerepet kapott az is, hogy – mint tudjuk – a munkásönigazgatás jugoszláv modellje történelmi zsákutcának bizonyult, de mindjárt a kezdetek kezdetén kudarcot vallott az az – elég erőtlen – kísérlet is, hogy Magyarország társadalmi-gazdasági rendszerét a rendszerváltás után a munkástanácsok által képviselt hagyomány és felfogás alapján építsék fel.

Pedig a munkástanácsok nélkül az 56-os magyar tömegmegmozdulás nem lenne forradalom. A magyar lexikoni meghatározás szerint ugyanis: „A forradalom – a történettudás és a politikai filozófia értelemezése szerint – tömegmegmozdulás, amelynek célja a fennálló társadalmi rend és államhatalom gyökeres és tartós megváltoztatását eredményező politikai fordulat.” És igaza volt ugyan Leslie L. Bainnek, az 1956-ban többször Magyarországon járt nyugati újságírónak, amikor megállapította, hogy „az újkori történelem egyetlen eseményéről sem hazudtak annyit, mint 1956-ról”. De a sok részszegságből mégis határozottan kiolvasható, hogy az 56-os események lényegét az határozta meg, hogy nem a múltat akarták visszaállítani, hanem valami újat álmodtak, és ezt az újat akarták megteremteni.

És a fent említett két véglet – itt nagy egyetértésben – épp ezt az újat álmodást és az új megteremtésének kísérletét vitatja el 56-tól. A egyik véglet egyszerűen ellenforradalmat lát benne. És az is lenne, ha tényleg csak a régi rendszert akarta volna visszaállítani. Hisz az 1945 után megteremtett rendszer tényleg hatalmas – ha éppen úgy akarjuk, mondhatjuk: forradalmi – változást hozott az ország életében, gyökerestől felforgatta, felszámolta a régi rendszert. Ebben az értelemben ennek a fordulatnak a visszafordítására, visszacsinálására tett kísérletet nyugodtan nevezhetjük akár ellenforradalomnak is. A másik véglet pedig 56-ban nem lát többet, mint a régi rendszer visszaállításának kísérletét. (Sőt sokszor még primitív antikommunizmusa kiélésének lehetőségét is. Nem számolva még azzal sem, hogy nemcsak a forradalom vezetőinek hatalmas többsége volt kommunista, hanem a forradalom alatti tevékenysége miatt 209 halálra és 22 ezer börtönre ítélt is kezdetben majdnem kizárólag és később is zömmel kommunista maradt.) Legfeljebb ezt még kiegészíti azzal, ami 56-ot – a szabadságharccá növvő 1848 mintájára – szabadságharccá, a szovjet megszállás ellen, a magyar függetlenségért vívott évszázados harc részévé teszi.

NEM NÉPKÉPVISELET, HANEM NÉPHATALOM

a) A forradalom újat akart

Ezért a munkástanácsok szerepének és jelentőségének méltánylásával azt emeljük ki, hogy 56 forradalom volt. Mert annak az újnak, amit ez a forradalom hozott, lényeges része volt mindaz, amit a munkástanácsok megalakítása és működése hozott és jelentett. Így a munkástanácsok nélkül nem lenne igaz az az állítás sem, amelyet a „kommunizmus első disszidensének” nyilvánított Milovan Đilas úgy fogalmazott meg, hogy „az 56-os magyar forradalom valami olyan újat hozott Európában, amely nem kevésbé jelentős, mint a francia vagy orosz forradalom volt”.

Ennek az újnak a megértéséhez pedig tudnunk kell, hogy a Rákosi-rendszer igazi szenvedő alanya a munkásosztály volt. Mert nem vitás: áldozata volt az egész rettegésben élő ország, amelyben senki sem lehetett biztos abban, hogy éjszaka nem csöngetnek-e be hozzá, hogy elhurcolják, hazug vádak alapján börtönre, akár halálra ítélik, sem abban, hogy nem veszíti-e el munkahelyét, kenyérkereseti lehetőségét valamilyen buta elszólása vagy valakinek a feljelentése alapján. Mert természetes, hogy az „uralkodó osztályok” tagjai – a kizárólagos államosítástól az elüldözésen át a kitelepítésig – többet szenvedtek. De ebben nem volt semmi rendkívüli: a francia forradalom sem bánt kesztyűs kézzel az „arisztokráciával”, az orosz forradalom is az „uralkodó osztályok” teljes megsemmisítését jelentette. (Azóta a történelem már megismerte ennek a gyakorlatnak még végletebb példáját is: Pol Pot rendszere Kambodzsában már az értelmiséget, sőt a városi lakosságot is a megsemmisítendőkhöz sorolta, és ellenségeinek irtását a szemüveget viselőkkel kezdte. Ezzel azonban csak felidézte a hasonló fanatizmussal fellépő katolikus egyház gyakorlatát, amellyel – a honfoglaló magyaroktól az amerikai indiánokig – először a sámánokat és a regösöket akarta elpusztítani.) Ez a történelem, mondhatnánk egy kis cinizmussal.

A parasztság helyzete sem volt rózsás. Nem véletlen, hogy a Nagy-kormány első intézkedései között ott volt a kötelező beszolgáltatás rendszerének a felszámolása. De ennek a helyzetnek a megítélésénél figyelembe kell vennünk legalább három lényeges tényezőt. Először is azt, hogy igaz volt a kollektivizálásnak a kiindulópontja: a primitíven gazdálkodó „nadrágszjibirtokokkal” nem lehet hatékony mezőgazdaságot teremteni. Nem a hatékony mezőgazdaság megteremtésének óhaja volt tehát a hibás, hanem a módszer, amellyel a célt el akarták érni. Az, hogy párthatározattal, rögtön, a legdurvább erőszakkal, objektíve a gazdasági rendszer, szubjektíve pedig a bürokrácia miatt rosszul működő kolhozokkal akartak hatékony mezőgazdaságot teremteni. Másodszor nem szabad elfelejtenünk azt, hogy 1956-ban Magyarország éppen a két – a rákosi és a kádári – kollektivizálási hullám között volt. 1954-ben kereső la-

kosságának 44 százaléka dolgozott a mezőgazdaságban, és ezeknek több mint 40 százaléka magánbirtokokon. Harmadszor pedig fontos az, hogy a magyar paraszt nem a Rákosi- vagy a Kádár-féle kollektivizálással vesztette el földjét, amelyért évszázadokon át harcolt, hanem a rendszerváltással. Addig ugyanis mindig volt reménye, hogy megszerezheti a földet, a remény csak a rendszerváltás után foszlott semmivé. Részben azzal, hogy nem régi földjét kapta vissza, hanem kártérítést kapott. De még inkább azzal, hogy – hiába próbáltak útlezárással és a tiltakozás más formáival újabb pénzeket ömlesztetni a mezőgazdaság feneketlen hordójába – a „nadrágszjibirtokokon” nem lehetett gazdálkodni, 50 hektár alatt még EU-segélyre sem számíthattak, több százezer embernek távoznia kellett a mezőgazdaságból.

Mindezzel szemben a munkásosztály a rendszer annyit emlegetett, egekig emelt és dicsőített „uralkodó osztályának” számított, a hatalmat az ő nevében gyakorolták, a párt és az állam vezetői az ő képviselőjének hazudták magukat. Közben mind nyilvánvalóbb lett nemcsak az, hogy a hatalom mennyire eltávolodott a munkásoktól, hanem az is, hogy a munkásosztály helyzete nem javul. Sőt hogy a rendszer annyira elfogadhatatlanul, szemmel láthatóan bután van felépítve, hogy nem is hozhat javulást a munkásoknak. Csak hazugságok gyártására képes, de a munkásosztály helyzete nemcsak nem javul, hanem a reá rakott terhek mind elviselhetetlenebbek lesznek, mind nyilvánvalóbb lesz, hogy ez a rendszer egészében képtelen ennek a megváltoztatására. Így vitte a munkásosztályt a forradalom oldalára a nagy szavak és a tényleges helyzet közötti mind szembeűnőbb ellentét, a hazugságok és megtévesztések mind képtele-nebb szövevénye, a helyzet változtatásának szándéka.

Nem véletlen, hogy a helyzet jellemzésére annyira alkalmas az a nyilatkozat, amit egy 18 éves lány adott 1957-ben az ENSZ egyik vizsgálóbizottsága előtt: „Szabadságot akartunk, nem jólétet. Lehet, hogy kenyérünk se volt, és sokaknak nem volt megélhetési lehetőségük se, de szabadságot akartunk. Hazugságok között nőttünk fel. Állandóan hazudni kellett. Egy ép gondolatunk nem lehetett, mert mindent belénk fojtottak. Gondolatszabadságot akartunk.” És joggal írta a forradalom egyik krónikása, Mérey Tibor Nagy Imre élete és halála c. művében: „A legnehezebb dolga a munkásosztály soraiban lesz, azt csapta be leginkább Rákosi, annak ígérte a legtöbbet, s annak adta a legkevesebbet; annak nevével élt vissza legrútabbul.” De még a már említett Gyurkó is azt írta: „Megvalósíthatatlan ütemben akarták fejleszteni a népgazdaságot, mindent alárendeltek a nehéziparnak. 1951-ben az alapvető élelmiszerekre és fogyasztási cikkekre ismét be kellett vezetni a jegyrendszert, az állandó normarendezések bércsökkenést jelentettek, az évenkénti békekölcsönjegyzés adóztatást.”

Ilyen helyzetben nem csoda, hogy a Petőfi Kör éppen a hazugságokkal szembeállított igazságoknak a feltárásával és tudatosításával lett az 56-os for-

Budapest, 1956. október 25.

radalom előkészítője. Annak feltárásával és tudatosításával, hogy az első öt éves tervben a lármás propaganda állításaival szemben a fizetésből élők életszínvonalja nem emelkedett, hanem csökkent, a bérek 1955. decemberi rögzítése 6 százalékkal maradt le az árak emelkedése mögött. Mindehhez járult az új adónemek bevezetése és a békekölcsönök felemelése (1955-ig 1953-hoz képest e kényszerű kölcsönök összege majdnem megháromszorozódott), továbbá az is, hogy az ún. „normarendezés” a munkások számára mintegy 18 százalékos nem átmeneti bércsökkenést jelentett. Mindez pedig a téves politika következménye: a téves és merev tervezésnek, a nehéziparra orientálódásnak egy nyersanyag- és energiaszegény országban, az árak bürokratikus meghatározásának, a pazarló és pazarlásra ösztönző gazdálkodásnak, az általános hozzá nem értésnek, a gazdasági törvényszerűségek mellőzésének, a dolgozókkal szembeni erőszak megannyi formájának a következménye.

És így lett a munkástanács a munkásosztály mindennek a hatására kialakult álláspontjának, újat teremteni akaró szándékának, 56 legigazibb forradalmi megnyilatkozásának a formája és eszköze. Mert a forradalom nem csupán azt jelentette, amit Camus így fogalmazott meg: „A népfölkelés első budapesti süvöltései porként söpörték el a tudálékos, rövidlátó, hamis és hazug-szép filozófiákat, magyarázkodásokat és doktrínákat. Az oly sokáig megcsúfolt igazság, a meztelen igazság robbant a világ szeme elé.” Ez a forradalom azt is jelentette – Hannah Arendtnak, a Hitler elől Amerikába menekült német tudósnak a megfogalmazásában –, hogy „amikor a szovjet tankok legázolták a magyarországi forradalmat, tönkretették a világ egyedüli szabad és működő »szovjetjeit« is”. De Bill Lomax angol történész is a forradalom történetének legfontosabb eseménysorát a munkástanácsok megalakulásában, szerepük növekedésében látta, és úgy vélte, hogy létrejöttük nem kevesebbet és nem kisebb dolgot ígért, mint „az új szocialista társadalom”. Mert ahogy Molnár Miklós – később is említendő könyvében – megállapítja: „Az új alakulatok között a munkástanácsok lettek a legerősebb politikai központok.” Vagy ahogy a forradalom egy másik krónikása, Ripp Zoltán fogalmazott: „Sokan tekintik a munkástanácsokat és a forradalmi önkormányzati szerveket a magyar október igazi specifikumának.” És egy harmadik krónikás, Nagy Károly megfogalmazásában: „A forradalmi tanácsok működtetése azt is jelentette, hogy a magyar nép nemcsak megszüntetni, megtagadni, lebontani akart, hanem állítani, megteremteni, felépíteni is. Embertelen, elnyomó diktatúrát megszüntetni és emberséges, demokratikus társadalmat építeni.”

b) A káosz és az anarchia ellen

„Ha a magyar forradalom fejét a forrongó értelmiség szolgáltatta, szívet a barikádok harcosai, a forradalom gerince kétségtelenül a munkásság volt” – a forradalom egyik krónikása így foglalta össze az egyes társadalmi rétegek szerepét a tömegmozgalomban. Mert a forradalom eszmei előkészítését a Petőfi Kör végezte el, közvetlenül a forradalom kirobbanásához vezető tüntetést az egyetemisták hívták össze. Ahhoz azonban, hogy ebből tényleg forradalom legyen, a tömegeknek kellett megmozdulniuk: csatlakozni kellett a tüntetéshez, megadni annak erejét, majd gondoskodni arról, hogy a mozgalom ne álljon meg egy tüntetésnél, hanem tényleg mindent elsöprő tömegmozgalommá nője ki magát. Ebben játszottak döntő szerepet a tömegek által rögtön létrehozott új szervek: a nemzeti és forradalmi bizottságok, de elsősorban a munkások támogatását szavatoló munkástanácsok. Ezek a szervek legelőször is az erőt adták meg a forradalom eszményeiként megfogalmazott célokhoz: többek között azzal a bejelentéssel, hogy a munkások addig sztrájkolnak, amíg az alapvető követelések, elsősorban a szovjet csapatok távozásának követelése nem teljesül. Ezek a szervek adták meg azt az alapot, amelyre a forradalom eredménye-

ként megalakuló Nagy-kormány támaszkodhatott. Amikor Losonczy Géza, a Nagy-kormány államminisztere egyik legelső sajtóértekezletén kijelentette: a kormány nem tűri el a földreform visszacsinálását, a gyárak, üzemek államosításának vagy a legutóbbi időben kiharcolt szociális vívmányoknak semmiféle csorbítását, a föld a parasztoké, a gyár a munkásoké, akkor részben a munkások érélyesen megfogalmazott követeléseinek tett eleget, részben tudatában volt annak, hogy ezzel a politikával a munkások és parasztok támogatását szavatolja, hogy politikáját ezzel a támogatással valósíthatja meg.

De még nagyobb szerepe volt ezeknek az új szervezeteknek, köztük elsősorban a gyárak uraivá lett munkástanácsoknak abban, hogy megszervezték az új hatalmat. A már említett Hannah Arendt ebben látta az új szervezet igazi jelentőségét. „Hiszen a felkelésnek egyedülálló az a vonása, hogy vezető és előzetes program nélkül nem torkollott káoszba” – írta. A régi hatalom és annak egész apparátusa ugyanis egy csapásra szétesett. Gyurkó László már említett könyvének számos hiányosságra van, azt azonban szépen bemutatja, hogy mennyire megbosszulta magát a rendszer minden fogyatékosága, mihelyt az első komolyabb problémák jelentkeztek. Mert a rendszer arra épült, hogy mindent az állam irányít. Ez a gépezet rögtön csődött mondott, mert központi utasítás nélkül cselekvésképtelenné vált. A rendszer arra épült, hogy minden döntést a párt hoz meg. Az egész gépezet leállt, mihelyt a párt tagjai elbizonytalanodtak. Mert a párt tagjai – a szerző megfogalmazásában – „nem tudták, mit tegyenek; bizonytalanok voltak valamennyien. A vállukat nyomta rendszerük minden bűne, hibája, elvtársaik karrierizmusa, basáskodása, elvtelensége, meghunyászkodása. S az önvád, hogy miért nem voltak bátrabbak, okosabbak, kevésbé vakhitűek.”

Ebben a helyzetben megállt volna az élet, ha az új szervezetek nem állnak azonnal a megbénult régi gépezet helyébe. Ez a gyorsan kialakuló új mechanizmus vette elejét annak is, hogy a forradalommal járó nagy felfordulás káoszt teremtessen, anarchiába torkolljon. Mert ennek a forradalomnak – mint minden forradalomnak – voltak borzalmi, amelyeket a későbbi kádári propaganda megpróbált ellene felhasználni. Mező Imrének, a francia ellenállási mozgalom tagjának a meggyilkolása, az utcai lincselések. Az olyan esetek, amilyenekről a gombamódra szaporodó új lapok egyike, a Magyar Honvéd számolt be november 3-i számában, amikor megírta, hogyan vágták le a kötélről az utolsó percben azt a férfit, akit felakasztottak, mert ávósnak vélték, de valaki az utolsó percben felismerte, hogy becsületes munkás Kőbányáról. Majd tudósítását így folytatta: „Véget nem érően lehetne sorolni a példákat, amelyeknek áldozatai alaptalanul meggyanúsított, ártatlan emberek. Repülőtisztokra, a Honvéd Művészegyüttes tagjaira lőnek rá egyesek, világoskék parolijuk alapján ávósnak ítélve őket. Elhangzik valahol egy szó egy rendszám tábla nélküli gépkocsi láttán, hogy ávós ül benne, és néhol minden igazoltatás, ellenőrzés nélküli ítélet következik.” És voltak esetek, amelyek láttán a forradalmi mozgalom élére állók is így fakadtak

ki: „Nem azért csináltunk forradalmat, hogy a söpredék kommunistákat gyilkoljon az utcán.” De minden forradalom a tömegek elkeseredésének, dühének, bosszúvágyának feltörése. Így természetes velejárója a tömeg önbíráskodása. Annak pedig néha ártatlanok is áldozatul eshetnek. De a tömegek önszerveződése, a gyorsan kialakuló új hatalom és irányítás eredményeként sikerült megőrizniük a forradalom tisztaságát. Így például egész Európa megcsodálta, hogy a nagy felfordulásban nem volt fosztogatás, a bevert üvegű kirakatok mögött ott maradt az áru. És a munkástanácsoknak köszönhetően egyetlen gyárból sem húztak semmit szét, egyetlen székot sem vittek el, vertek szét, egyetlen gépet sem rongáltak meg. Az utcákon néhol feltépték a villamossíneket, elszaggatták a vezetékeket, de az értelmetlen rombolásnak mindenütt gyorsan véget vetett a tömegek önfegyelmező mérséklete.

És az új hatalom gyorsan képessé vált arra, hogy elindítsa az életet. Közvetlenül a forradalmat elfojtó szovjet beavatkozás előtt már úgy látszott, visszatérhetnek a nyugodt hétköznapok. A munkástanácsok erejét bizonyítandó hatékonyan végrehajtott döntéssel véget ért a sztrájk. November harmadikán mintha már megindult volna az új élet. Ahogy Mérey Tibor, a forradalom egyik krónikása ezt a napot leírja: „A reggeli utcákon immár ezrek és tízezrek siettek munkahelyük felé; és nemcsak gyalog: ott, ahol a sínek feltépve, vagy a vezetékek elszaggatva nem voltak, megindultak a villamosok is. A pesti emberek jóleső érzéssel kapaszkodtak fel az ismerős sárga kocsikra, és soha olyan szívesen nem váltottak jegyet, mint ezen a napon. Az üzemek teherautóikat is beállították a munkásszállításra... A tanárok és tanítók visszatértek az iskolákba; a jövő hét elejére meghirdették a tanítás újrakezdését. A posta megkezdte a levélkézbesítést. Megnyíltak a kisiparosok műhelyei... A színészek elmentek a színházakba, és megkezdődtek a próbák.”

Az ilyen csodára képes munkástanácsok már az első napokban megalakultak. A magyar kislexikon a következőképpen határozza meg a munkástanácsot: „október 24-étől kezdődően szerte az országban megalakuló szervezet a munkásosztály politikai törekvésének képviselőjére”. A krónika pedig feljegyezte, hogy az első munkástanács a budapesti Egyesült Izzóban, Pécsen a Sopiana Gépgyárban, a Pécsi Szénbányászati Tröszt aknáinál, a börgyárban, a sörgyárban, Miskolc több üzemében, a kisvárosok közül Komlón stb. már a forradalom másnapján, október 24-én megalakult. A forradalom harmadik napján, október 25-én nemcsak általánossá vált a munkástanácsok alakítása minden üzemben, hanem megindult ezeknek a munkástanácsoknak a területi összekapcsolódása is (például ezen a napon Miskolcon már megalakult a megyei munkástanács), és a munkástanácsok megkezdték a hatalom új szerveinek a megalakítását (például Szegeden a munkástanácsok képviselőiből megalakult a városi forradalmi bizottság). Október 27-én a munkástanácsok küldöttsége már felkereste Nagy Imrét azzal a kéréssel, hogy ismerje el a hatalom új szerveit, a felkelést nyilván-

Budapest, 1956. október 25. – A stúdió utcája

nítsa nemzeti demokratikus forradalomnak, és álljon annak élére. Nagy Imre október 30-án el is ismerte ezeket az új hatalmi szerveket, a forradalmi és nemzeti bizottságokat, munkástanácsokat.

A munkástanácsok parlamentje október 31-én elfogadta A munkástanácsok jogainak és működésének alapelvei c. okmányát, amely törvény erejével egységesen szabályozta az új szervek hatáskörét és működését. Ez az okmány első pontjában kimondja: „Az üzem a munkásoké. A munkások az államnak a gyár termelése után adót és az üzemi nyereségből megállapított részesedést fizetnek.” Második pontjában pedig leszögezi: „A vállalat legfőbb irányító szerve a dolgozók által választott munkástanács.” A továbbiakban pedig rendelkezik arról, hogy a munkástanács a konkrét feladatok intézésére 3–8 tagú igazgatóbizottságot választ, „amely a munkástanács állandó eljáró szerve”. Kimond-

ja, hogy az „igazgató az üzem alkalmazottja”, akit a munkástanács választ az igazgatóbizottság által nyilvánosan meghirdetett pályázat alapján, és hogy „az igazgató a vállalat ügyeinek intézője, a munkástanácsnak felel”. A munkástanács hatáskörébe helyezi a vállalat valamennyi tervének a jóváhagyását; a döntést a béralap megállapításáról és felhasználásáról, az összes külföldi szállítási szerződések megkötéséről, valamennyi hitelügylet lebonyolításáról, vita esetén valamennyi dolgozóra nézve a munkaviszony keletkezéséről és megszüntetéséről; a mérlegek jóváhagyását és a döntést a vállalat részére megmaradt nyereség hova fordításáról; a vállalat szociális ügyeinek intézését stb.

A munkástanácsok konkrét munkájával kapcsolatban nem csupán a már említett Hannah Arendt megállapítását kell idéznünk, hogy „a tanácsok felállítása az első gyakorlati lépést jelentette a rend helyreállítása felé, a magyar gazdaság szocialista alapokon való, merev pártellenőrzés és erőszakszervezet nélküli átszervezése felé”. Ezen túlmenően – legalább röviden – szólnunk kell az ezzel kapcsolatos konkrét akcióikról is. Idéznünk kell egyik megállapításukat, amely szerint a munkástanácsok megalakításával „elindulhat egy olyan fejlődési folyamat, amely nem csupán a kisebbség diktaturáját jelentő álpármentarizmust zárja ki korrump képviselőivel együtt, de túlmutat a tiszta demokrácia játékszabályait megtartó parlamentarizmuson is, mert ez csak népképviselő és nem néphatalom”. Mert a munkástanácsok alakulásának és működésének alapelve nemcsak az, hogy a gyár a munkásoké, hanem az is, hogy biztosítékot kell kapni arra is, hogy nem alakul ki egy olyan hatalom, amely fellépne, felléphetne ezzel az elvvel szemben. Ahogy maguk a munkástanácsok képviselői nyilatkoztak: „Hagyjuk, hogy netán valamely népképviselő visszaadja a gyárakat a tőkésnek? Vagy vegyék ők birtokukba, az első, ám döntő fontosságú lépést megtéve egy valódi közösségi tulajdon kialakításához?” Ez az alapvető magatartás aztán magában foglalja a többpártrendszerű parlamenti demokrácia elvetését is.

A későbbi krónikák a munkástanácsoknak ezt az alapvető vonását emelik ki. A már említett Mérey Tibor ismerteti Borsod-Abaúj-Zemplén megye munkástanácsa küldöttségének Nagy Imre elé tárt követeléseit, és ezt írja ezekről a követelésekről: „A kormány minden erejét az ország bizalmának és törvényes rendjének megeremtésére, az élet normalizálására fordítsa, lépjen fel minden önkényeskedés, törvénysértés és egyéni terrorakció ellen, a honvédségre, a rendőrségre, a felfegyverzett munkásokra és az ifjúságra támaszkodva! Ez csak akkor lehetséges – mondják a munkásküldöttek –, ha az országban nem a pártok szervezésére és a pártharcokra irányítjuk a fő figyelmet, mert ez megbontaná a kialakult és egyre erősödő népi egységet, nemzeti demokratikus forradalmunk legfőbb erejét. A küldöttség a leghatározottabban tiltakozik mindenfajta burzsoá földesúri restaurációs kísérlet ellen, és kijelenti: a földet nem adjuk vissza a földesuraknak, a gyárakat nem adjuk vissza a tőkésnek, a bányákat nem

adjuk vissza a bányabáróknak, honvédségünk vezetését nem adjuk át a horthysta tábornokoknak.” A forradalom egy másik krónikása, Nagy Károly pedig Az 1956-os magyar forradalom öröksége című művében ezt írta: „Szabadságot akartak, és ez függetlenséget, önrendelkezést jelent. Ehhez önkormányzatra van szükség. A forradalom első napjai alatt drámai spontaneitással és egyidejűséggel országszerte mindenütt megalakultak a forradalmi tanácsok, nemzeti tanácsok, munkástanácsok. Sokan e tanácsok megválasztását és működését tekintik a forradalom legjelentősebb vívmányának.” De idézhetnénk Mécs Imrét, a forradalom napjainak most is politikailag aktív neves alakját: „A kormány nem foglalkozott hosszú távú koncepciókkal, míg a munkástanácsok e rendelkezésükre álló, roppant rövid idő alatt napirendre tűztek egy sor problémát. Kísérletet tettek a gyári munkás-önigazgatás megoldására, az állami tulajdon társadalmasítására, a képviseleti demokrácia megújítására, az Országos Munkástanács és a parlament viszonyával, foglalkoztak a magánvállalatok szervezésével és azok beillesztésével, a szakszervezetek demokratizálásával, a munkásérdekek újszerű képviselésével. A gyárak igazgatóit pályázat útján kívánták megválasztani”. Reméljük, a rendelkezésükre álló terjedelemben viszonyítva ennyi is elegendő a munkástanácsok történelmi jelentőségének a kidomborítására.

c) A kettős hatalom

Annyit azonban még el kell mondanunk a munkástanácsokkal kapcsolatban, hogy azoknak erejét és jelentőségét meggyőzően bizonyítja az a pusztán tény is, hogy a szovjet beavatkozás után a forradalom alatt kialakult hatalom egyetlen szerveként maradt porondon, és sokáig még Kádár szerveződő új hatalmával szemben is – a kettős hatalom rövid időszakát megteremtve – önálló és befolyásos hatalomként tudtak fellépni. A forradalom alakulóban levő új hatalmi mechanizmusa ugyanis a szovjet beavatkozásra rögtön szétesett. A kormány megszűnt létezni, Nagy Imre a kormány tagjainak zömével a jugoszláv nagykövetségen kért és kapott menedéket. A nagy iramban alakuló pártok vezetői egyszerűen eltűntek a porondról, többségük azonnal külföldre menekült. Az alig megszerveződött új fegyveres erő – a honvédség, a nemzetőrség, a rendőrség – nem is gondolt komolyabb és szervezettebb ellenállásra, a megmaradt kisebb fegyveres csoportok ellenállását pedig a szovjet tankok gyorsan szétlőtték. A városok és falvak forradalmi és nemzeti bizottságai nem tudtak, legtöbbször nem is próbáltak lényeges erőt felmutatni. Maradt egyetlen forradalmi hatalomként a munkástanácsok hatalma, mert az a sztrájkoló munkások eltökéltségére támaszkodhatott, tényleges befolyással bírt a tömegekre, és ezzel a befolyással élni is tudott. Az országos munkástanács megalakulását a kádári erőszaknak sikerült ugyan megakadályozni, de a Központi Budapesti Munkástanács részben át tudta venni ezt az országos szerepet. (E szerv megalakulásával kapcsolatban két különböző időpontot emlegetnek: az egyik szerint mindjárt a szovjet beavatkozás után megalakult, a másik szerint az Elnöki Tanácsnak a munkásta-

nácsokról szóló törvényerejű rendeletének megjelenése után. Emlegetik Nagy-budapesti vagy Nagybudapesti Központi Munkástanács néven is. Mi a Nagy Imre és társai elleni vádiratban említett nevét vettük át.) Ezzel összhangban még december közepén is általános, országos sztrájkot tudott hirdetni, még a Nagy-kormány visszaállítását is követelve. Ezt a sztrájkot folytatni tudta még akkor is, amikor a kormány már statáriumot hirdetett és megkezdte a letartóztatásokat, felállította az internáló táborokat. Emellett ő szervezte meg, hogy november 23-án – a forradalom kitörésének egy hónappal előbbi napjára emlékezve – egy órára elnéptelenedtek Budapest utcái, sok helyütt megállt az élet az ország belsejében is; hogy december 4-én megrendezték a gyászruhás nők felvonulását stb.

A munkástanácsok erejét bizonyítja, hogy kezdetben Kádár is nemcsak számolt velük, hanem el is ismerte őket. (Molnár Miklós Egy vereség diadala című, francia nyelven megjelent művében kiemeli, hogy a Kádár-kormány első programjának 9. pontja „a gyári munkásigazgatásról”, 11 pontja pedig „a forradalmi tanácsok demokratikus választásáról” szól.) Sőt az Elnöki Tanács törvényerejű rendeletével megpróbált törvényes keretet adni a munkástanácsok tevékenységének. (Van egy adatunk, amely szerint a szovjet parancsnokság ezt a rendeletet érvénytelenítette.) A rendelet első cikkelye kimondja, hogy munkástanácsot kell választani minden üzemben, vállalatban, még az állami intézmények ipari termelőüzemeiben is. De utalva arra, hogy a törvényes szabályozás célja a munkástanácsok kereteinek meghatározása, pontosabban tevékenységüknek a kormány által óhajtott keretbe szorítása, mindjárt a második cikkely kimondja, hogy a végleges munkástanács csak akkor választható meg, ha „az összes dolgozóknak legalább kétharmada megjelenik munkahelyén”.

Még lényegesebb része a rendeletnek, hogy a munkástanácsok hatásköréről csak a megválasztás és az elnökség szabályozása után szól, és akkor is a forradalom idején kivottnál jóval kisebb hatáskört ad nekik. Már nem mondja ki, hogy a gyár a munkásoké, és a munkástanács ezeknek a tulajdonosoknak a választott intéző-rendelkező szerve, hanem már inkább a vállalat elé szabott feladatok végrehajtásának a szerve. A 8. cikkely ugyan azt mondja: „A munkástanács a vállalat legfontosabb kérdéseiben dönt, irányítja a vállalat egész tevékenységét.” De amikor ezt részletezi, akkor már jobban látszik, hogy inkább a kívülről érkező feladatok végrehajtásáról van szó. A munkástanács ugyanis eszerint „biztosítja a termelőmunka folyamatosságát” (értsd: a sztrájk beszüntetését), a vállalat leggazdaságosabb működését; gondoskodik a dolgozóknak járó munkabérek és egyéb juttatások kifizetéséről; szavatozza az állammal szemben fennálló kötelezettségek teljesítését; gondoskodik a kollektív szerződésben előírt és egyéb kötelezettségek teljesítéséről; támogatja az igazgatót a munkafejelem biztosításában. Csak ezután jön hatáskörének az a része, amely jobban hasonlít a forradalom idején kiharcoltra: megállapítja a vállalat tervét és a dol-

gozók létszámát; a törvényes rendelkezések keretében megszabja a minimális és a maximális bért; dönt a vállalatnál maradó nyereségrésről (de azt már nem a munkástanács határozza meg, hogy mennyit adnak az államnak); engedélyezi a hitel felvételét; jóváhagyja a vállalat mérlegbeszámolóit. Az export- és az importügyekben azonban már csak javaslatot tesz a kormánynak. Az igazgatót már a „felettes állami szerv” nevezi ki, ahhoz csak előzetes hozzájárulást kell kérnie a munkástanácstól stb.

Ezekből a rendelkezésekből is kitűnik, hogy a kormány inkább a rend helyreállításához és a sztrájkok befejezéséhez akarta felhasználni a munkástanácsokat. A kettős hatalomnak ebben a korszakában ugyanis Kádár jó sokáig sem közigazgatási apparátussal, sem pártszervezettel, még csak jelentősebb magyar fegyveres erővel sem rendelkezett. Ezért kénytelen volt tárgyalni, alkudozni a munkástanácsokkal. Azokat azonban nem sikerült rákényszerítenie, hogy elsősorban a gyárak beindításával, a munka felvételével, legfeljebb „belső ügyekkel” foglalkozzanak. A politikát hagyják a kormányra. A munkástanácsok ezzel szemben elsősorban politikai követelésekkel állottak elő. Még Nagy Imre ügyének rendezését is szorgalmazták. Küldöttségeik megnyugtatására Kádár arról akarta meggyőzni őket, hogy Nagy elsősorban azért keresett menedéket a jugoszláv nagykövetségen, mert életét féltette az ellenforradalmi elemek bosszújától, de bármikor szabadon és bántódás nélkül kijöhet a nagykövetségről és visszatérhet otthonába. (Hasonló megtévesztő taktikával a jugoszláv nagykövetséggel is úgy állapodtak később meg, hogy Nagyék szabadon és bántódás nélkül térhetnek vissza otthonukba.)

Így csak idő kérdése volt, hogy mikor kerül sor nyílt kenyértörésre a kormány és a munkástanácsok között. Ez akkor következett be, amikor a kormány magatartásával elégedetlen Központi Budapesti Munkástanács december 11–12-ére általános, országos sztrájkot hirdetett, mire a kormány a Központi Budapesti Munkástanácsot törvényen kívül helyezte, bevezette a statáriumot, és megkezdte a munkástanácsok tagjainak letartóztatását. (A munkástanácsokat előbb tartóztatták le, mint az írókat, akiket az új rendszer második számú ellenségének tekintett.) De még így is Kádár csak 1957 végén érezte magát elég erősnek ahhoz, hogy véglegesen felszámolja a munkástanácsokat. Az Újpesti Munkástanács vezetőségének 11 tagját, az utolsók között, 1959 nyarán ítélték halálra.

A FORRADALOMNAK NINCSENEK ÖRÖKÖSEI

a) A Párizsi Kommüntől a Központi Budapesti Munkástanácsig

A forradalomnak nincsenek sem örökösei sem folytatói, legfeljebb ünnepelői és kisajátítói. Mert a forradalom a történelemnek egy megismételhetetlen pillanata, amelynek le kell döntenie a fejlődés akadályait, utat kell törnie az új számára. Ugyanakkor gyorsan el kell vinnie ahhoz, hogy a dolgok ismét vissza-

zökkenjenek a normális kerékvágásba, az embereknek a felfokozott lelkesedés és a rendkívüli angazsáltág, hiperaktív tevékenység állapotából ismét vissza kell találniuk a megszokott és csendes hétköznapjaikba. Talán leginkább a Nílus áradásával hasonlítható össze. Amikor megindul az ár, mindent sodor magával, a hullámokban ott van a szenny is, sőt állati tetemek vagy éppen emberi áldozatok is sodródnak, de később az árnak le kell csillapodnia, hogy utána bő hozammal kecsegtető termőföld maradjon. Ez a hasonlat már utal arra is, hogy nem lehet sem vállalni, sem folytatni az áradatnak azt a rendkívüliségét, ami pusztítással is jár. Ezért van az, hogy Franciaország nemzeti ünnepként ünnepli a francia forradalom kitörésének, a Bastille ledöntésének napját, de mint az államiságnak, a Köztársaság megteremtésének napját. Ugyanakkor senkinek nem jut eszébe még csak közösséget vállalni sem, nem hogy folytatni az utcán az arisztokratákat meglincselő, a guillotine-t kitaláló és a lenyakazásokból népszórakoztató látványosságot csináló, a templomokat kórházzá átalakító, az Ész vallását kitaláló és bevezető forradalmat.

Így az 1956-os forradalomnak sincsenek sem örökösei, sem folytatói. Hiába vitatkoznak a magyarországi politikai erők, hiába annyi áramlat, amelynek mindegyike 1956 örökösének mondja magát. A baloldal nem is mer vagy akar arra hivatkozni (vagy ha hivatkozik is rá, azt nagyon szégyenlősen teszi), hogy 1956 a szocializmust akarta megreformálni, és vezetői, de a fő erősségét adó munkások, parasztok és az ifjúság sem a múltat akarta visszaállítani, alapkövetelésük volt, hogy a gyárat, a földet nem adják vissza. Erre nem is lehet igazán hivatkozni, hisz a csehszlovák próbálkozás 1968 évi kudarcával véglegesen nyilvánvaló lett, hogy hiába a látványos leszámolás a sztálini „személyi kultusszal” (már az 1956-os forradalom leverése után a jugoszláv–szovjet viták tárgya az a jugoszláv tétel volt, hogy nem lehet mindent a „személyi kultusszal” magyarázni, a hiba a rendszerben van, a „személyi kultusz” maga is ennek a hibának a terméke) a szocializmus nem reformálható meg. Már csak idő kérdése volt, mikor válik nyilvánvalóvá, és mikor ismerik be, hogy a szocializmusnak nevezett kísérlet társadalmá annyira lemaradt a másik rendszerrel folytatott versengésben, hogy el kell tűnnie a történelem színpadáról.

A jobboldal pedig hiába hirdeti, hogy a rendszerváltással 1956-ot vitte győzelemre. Még primitív antikommunizmusához is megpróbálja felhasználni 1956 emlékét. Nem törődve azzal sem, hogy – mint már mondtuk – annak vezetői, de a megtorlásként halálra és börtönbüntetésre ítéltjeinek többsége is kommunista volt. (Mint ahogyan a Horthy-rendszerben – a háború miatt „felkoncoltakat” leszámítva – és a Rákosi-rendszerben is, a háborús bűnösöket leszámítva, a kivégzettek zöme kommunista volt.) Nemcsak azért, mert a gyárat nem visszaadták, de új tőkésnek adták, a földet nem visszaadták, de a magyar paraszttól megkaparintják, méghozzá olyan „a magyar földet külföldinek nem adjuk” nemzeti hőbörgéssel, amely megakadályozta, hogy a magyar parasz

az EU-csatlakozással, a külföldiek vásárlása miatti felértékelődéssel legalább tisztességes árat kapjon elveszített földjéért. Azért is, mert ez a jobboldal nyilvánvalóan nem vállalhatja 1956-nak az örökségét.

Nem vállalhatja a szocializmus megreformálásának programját, hisz mondtuk: a szocializmus letűnt a történelem színpadáról. Pedig 1956-ban a szocializmus mellett hitet tettek nemcsak a munkástanácsok, hanem olyanok is, akikre most nem is gondolnánk. Mert Dérytől mint kommunista és kommunistaként üldözött írótól ezt természetesnek vesszük. De ki emlékszik már arra, hogy Veres Péter is azt írta 1956-ban: „A szocialista világrendnek meg kell teremtenie s hitem szerint meg fogja teremteni azt a funkcionális demokráciát, amely a forradalmi szuverenitás tiszteletben tartásával minden állampolgár és minden társadalmi kategória számára, tehát az írók részére is biztosítja az elemi emberi jogokat.” Még kevésbé gondolna bárki arra, hogy a forradalmi napokban még Mindszenty hercegprímás is azt hangsúlyozta: „56 nem a tőkének ígért szabadságot, hanem a népnek magának.” De nem vállalhatja azt a közvetlen demokráciát sem, amelyet elsősorban a munkástanácsok testesítettek meg, de az egész 1956-os forradalomnak lényeges vonása volt, még a többpártrendszer és a szabad választások követelése ellenére is. A közvetlen demokrácia ugyanis a forradalmi napok és a tömegek azokkal járó felfokozott tevékenységének a terméke, amelynek mindjárt a helyzet lenyugvása után át kell adnia helyét a parlamenti demokrácia számára. Mint ahogyan Európa – a rendszerváltás „bársonyos” forradalmi előtti – utolsó forradalmával, a salazari diktatúrát megdöntő portugál forradalommal történt, amikor is a rendeződésnek az útja az volt, hogy a forradalmat végrehajtó katonatisztek európai nyomásra közvetlen demokráciájukat átengedték a parlamenti demokrácia visszaállításának.

Így jutunk el ahhoz a megállapításhoz, hogy az 1956-os magyar forradalom örökségét igazából senki sem vállalja, pontosabban úgy vállalja, ahogyan a franciák a maguk forradalmát: ünnepelni lehet, anélkül, hogy folytatni vagy másolni akarnák azt, amit a forradalom tényleg tett. Ehhez a megállapításhoz azonban hozzá kell tenni a forradalmak iránti viszonyunkat még egy vonatkozását. Éppúgy, mint ahogyan a francia forradalom néhány vonása (a tömegek hihetetlen méretű közvetlen angazsálódása, a tömegek önszerveződése sajátos formáinak jelentkezése és alkotóképességének megannyi megnyilvánulása, általában a forradalom alapvető jellemvonása: az áradat, amely ledönti a fejlődés akadályait, de szennyet, állati tetemeket és holttesteket is sodor magával) visszatér minden egyes forradalomban, az 56-os magyar forradalom is magán viseli az előző forradalmak néhány ismervét, és biztosra vehetjük, hogy néhány vonása megjelenik majd az emberiség minden következő forradalmában, ha lesz ilyesmi. A munkástanácsok általunk vizsgált kérdésével kapcsolatban ez úgy vetődik fel, hogy a forradalmi önszerveződésnek ez a vonása valamilyen formában megtalálható volt minden eddigi európai forradalomban. Ebből a szempontból tehát 56 nem egyedülálló, de az is természetes, hogy az újabb

kori európai forradalmak e közös termékébe a magyar forradalom sajátos elemeket vitt. Ezt a témát előttünk már feldolgozták, kimutatva, hol és hogyan jelentkezett előzőleg a munkástanácsok gondolata és megoldása az előző forradalmakban. Ezt az áttekintést az előzőek egy mellőzött elemével egészítenénk ki: a munkástanácsok mindig és mindenütt a „hivatalos” szocializmussal és a „hivatalos” marxizmussal szemben jelentkeztek.

Marx és a Párizsi Kommün esetében ez még nem mondható el. Elsősorban azért, mert Marx nem foglalkozott azzal, hogy felvázolja az elképzelt szocialista társadalom államának a képét, hanem éppen a Párizsi Kommün gyakorlati megoldása bírta arra, hogy foglalkozzon ezzel a kérdéssel. Ahogy ő írta: „Igazi titka ez volt: lényegében a munkásosztály hatalma volt, a termelő osztálynak a kisajátító osztály elleni harcának az eredménye, az a végre megtalált politikai forma, amelyben végrehajtható a munka gazdasági felszabadítása... A termelők politikai uralma nem létezhet párhuzamosan a szociális rabszolgaság fenntartásával. Ezért a Kommün megadta az eszközt annak a gazdasági alapnak a megdöntéséhez, amelyen az osztályok és ezzel az osztályuralom nyugszik.” Mert a Kommün egyformán jelentette – határozatainak megfogalmazásában – „az Állam hatalmasra duzzadt adminisztratív és kormányzó gépezetének eltörlését, hogy a francia nép teljes mértékben saját urra legyen”, meg azt is, hogy a „munkás teljes egészében rendelkezik a munkája által előállított teljes értékkel”. Az orosz forradalomnál azonban már látható volt ez a szembekerülés a „hivatalos” irányzattal.

Az 56-os magyar forradalom vizsgálói abban tévednek, hogy a munkástanácsokat a Lenin által elképzelt és később Sztálin által a szörnyűségessé vált államapparátus részévé tett szovjetekkel hozzák kapcsolatba. Mindig azzal a megjegyzéssel, hogy a szovjetek később elveszítették forradalmi jellegüket. Ezek a szerzők azonban vagy nem ismerték eléggé az orosz forradalom történetét, vagy csak annak „hivatalos” változatát ismerték, mert nem tudják, hogy a munkástanácsok a „hivatalos” szovjetekkel szemben léteztek, és az orosz forradalom vezetői már kezdettől fogva azokban „anarchoszindikalista” irányzatot láttak. Csak Krausz Tamás publicista és politológus figyelmeztett arra (A magyarországi munkástanácsok történetéről – 1989 és ami utána következett c. munkájában), „olyan intézményekről folyt a vita, amelyeket egy nem hierarchisztikus munkamegosztásra épülő gazdaság- és társadalomszerveződés struktúráinak tekintettek”. Ezért az 1929-es etatista fordulat után „a társadalmi öngazgatás gondolata és praxisa rendszerellenesnek számított, híveit üldözték”. És a szovjet rendszer megreformálásának korszakában 3 út volt: 1. a sztálini örökség konzerválása, 2. a társadalmi öngazgatás, és 3. a „szocialista” piaci vegyes gazdaság.

Később ez a szembenállás a „hivatalos” irányzattal még szembetűnőbb lett. Mert voltak „félhivatalos” öngazgatási-önkormányzati kísérletek az 1936-os spanyol forradalom idején vagy 40 évvel később Allende chilei demokratikus szocialista kísérlete idején. De azok is kívül estek a szocialista társadalomra

esküvők és a marxizmus szovjet befolyás alatt álló „hivatalos” vonalán. A többi próbálkozás már közvetlenül a „hivatalos” irányzattal szemben fogalmazódott meg. Onnan kezdve, hogy a német munkásmozgalom marxista szárnyával szemben 1920-ban a Németországi Kommunista Munkáspárt programja fogalmazta meg a dilemmát: „Tanácsrendszer vagy parlamentarizmus? Ez a világtörténelmi jelentőségű kérdés. Felépül-e a proletár kommunista világ, vagy elsüllyedünk a polgári kapitalista anarchia mocsarában?” Addig, hogy a munkásonigazgatás gondolata a lengyel Szolidaritásnak a bolsevik rendszer elleni harcában térjen vissza. De a mozgalom önigazgatói szárnyának ideológusa, Josef Piniór már a rendszerváltás idején, 1989–90-ben látta, hogy a rendszerváltás győztesei – éppúgy, mint a forradalmi mozgalmak történelmében korábban tették – az utópia birodalmába fogják száműzni az önigazgatást és ennek rendszerré való szerveződését, a társadalmi önkormányzatot. És a Szolidaritás bele is rokkant abba, hogy a rendszerváltás nemcsak a munkások önigazgatásával kapcsolatos álmát nem valósította meg, hanem a munkásosztályt is „uralkodó osztályból” a nemzeti jövdelem megteremtésének és a foglalkoztatottaknak kb. 20 százaléka szorította le.

Ez a szembenállás a „hivatalos” vonallal azonban még szembetűnőbb volt Jugoszlávia esetében. Erre itt csak röviden utalnánk. Közismert ugyanis, hogy a jugoszláv önigazgatásnak egész elmélete és gyakorlata a sztálini elmélettel és gyakorlattal való szakítás következtében, az új utak keresésének folyamatában alakult ki. Ez az elmélet és gyakorlat kétségtelenül befolyásolta a munkástanácsok alakítását a magyar forradalomban, 1956-ban. És az éppen megtörtént nagy összebékülés és az 56-os forradalom leverése után ismét kiújult szovjet–jugoszláv vitában szerepet kapott nemcsak az 56-os események eltérő megítélése, hanem az is, hogy erre az időre esett a Jugoszláv Kommunista Szövetség új programjának előkészítése, az azzal kapcsolatos vita és annak elfogadása. Ennek a programnak az igazi mondanivalója ugyanis az önigazgatás rendszerének a továbbfejlesztése. A vita gerjesztője pedig az a szovjet vád volt, hogy Jugoszlávia az önigazgatás rendszerének favorizálásával „beavatkozik” a kelet-európai országok belügyeibe. Ez a vád volt az alapja annak is, hogy úgyszólván Jugoszláviát tették felelőssé a Magyarországon történtekért, hisz Nagy Imre a jugoszláv nagykövetségen keresett menedéket, „ahonnan – a halálos ítélethez vezető vádirat szerint – korábban is támogatást kapott”. És így lett e vádiratnak egyik lényeges pontja: „Nagy Imre és összeesküvő csoportja a népköztársaság központi hatalmi szervezeteinek felbomlasztása, illetve félreállítását után nekilátott a helyi hatalmi szervek megsemmisítéséhez. Felszámolták a törvényes közigazgatási szerveket, a tanácsokat, a gazdasági igazgatási szerveket, és helyükbe a többségükben burzsoá, fasiszta elemekből szervezett úgynevezett »forradalmi bizottság«-okat és a munkásság megtévesztésére szánt úgynevezett »munkástanács«-okat állították.”

b) Magyar csőd: forradalomból szabadságharc

Áttekintésünk végén röviden szólnunk kell még két dologról. Egyrészt a munkástanácsok történetével kapcsolatban arról, hogy az 1956-os munkástanácsok megalakításában mindenképpen szerephez jutott az is, hogy Magyarországon hagyománya volt a „harmadik út”, a sajátos magyar megoldások keresésének, onnan kezdve, hogy Németh László megfogalmazza a „kert Magyarország” sajátos – a kapitalizmus és a szocializmus között álló – koncepcióját. (Ma már kevesen gondolnak arra, hogy Németh László nem volt a forradalmi események aktív részvevője, de az elsők között fogalmazta meg a forradalom alakulásával kapcsolatos aggodalmakat. „Még csak annyit láttam – írta már a forradalom első óráiban –, amennyit a rádió s a vidéki események látni engedtek, már világosan állt előttem a veszély, a közvetlen, hogy a nemzet szent felindulásában az indulat sugalmazására hallgatva olyasmit talál elkövetni, amit később nem lehet jóvátenni. S a kissé távolabbi veszély, hogy mialatt az egész fegyvert fogott nép figyelme a szovjet csapatok kivonulása felé fordul, az új pozíciók felé törtető emberek, akik régi fényük visszatérését várják, megfelelő hadállást foglalnak el, s ellenforradalmat, az 56-os magyar szabadságharcból holmi 19-es kurzust csinálnak. Kinek kell ezt megakadályozni, ha nem nekünk, akik látjuk, mit lehet itt elveszíteni. Az alól, hogy szóljunk, felmentést a halál, vagy még az sem adhat.”)

És ez a hagyomány azzal folytatódott, hogy Lukács többször kísérletet tett ennek a „harmadik útnak” a megfogalmazására. (A vége minden esetben az lett, hogy nagy „önkritikával” tételeinek visszavonására kényszerítették.) Először a II. világháború előtt a rendszerváltás előtti napokban ismét az érdeklődés központjába került az ún. Blum-tézisekkel, amelyekben a polgári demokrácia és a szocialista társadalom közé még beillesztette a „munkás-paraszt demokratikus diktatúrát”, amely még nem proletárdiktatúra, de már nem is polgári értelemben vett demokrácia. Majd közvetlenül a II. világháború után, amikor megfogalmazta a később sokat vitatott „harmadik utas” elképzelését a népi demokráciáról, mint valamiről, ami ott van a proletárdiktatúra és a polgári demokrácia között. Ez utóbbival kapcsolatos viták felújulása már közvetlen kapcsolatban állott az 56-os forradalom szellemi előkészítésével. Mert a Petőfi Kör filozófusvitájának hajtóereje már az a meggyőződés volt, hogy a hírhedt Lukács-vita, a Rudas László-cikkkel megindított nagy támadás Lukács ellen éppúgy része volt a rákosi diktatúra megszilárdításának és annak megakadályozására tett kísérletnek, hogy a Titóval támadt viszály után a „revizionizmus” erőre kapjon a szovjet táborban, mint a Rajk-per. És a rendszer hazugságainak, képtelenségeinek leleplezésénél ebben a vitában központi helyet kapott Lukács rehabilitálásának követelése.

A másik dolog, amiről itt még szólnunk kell a munkástanácsok örökségének kérdéséhez, azok későbbi hatásához kapcsolódik. Ma már szinte elképzelhetet-

len illúzióknak tartjuk, hogy a munkástanácsoknak a szovjet fegyveres beavatkozás utáni kettős hatalomban játszott szerepe alapján akadtak olyanok, akik abban reménykedtek, hogy sikerülhet valamilyen kompromisszumot találni Kádárral. Elsősorban a munkástanácsokra alapuló rendszer és ezen az alapon a szocializmus „megreformálásának” vonalán. Pedig ilyen próbálkozás és kísérlet volt, a sikerbe vetett remény a forradalom leverése után elég széles körben élő utópia volt. Erről tanúskodik az újabban méltánytalanul elfelejtett Bibó István 1957 elején készült, *Emlékirat Magyarország helyzete és a világhelyzet* c. munkája. Ebben írja, hogy a „kibontakozási tervek és a járható kompromisszumos megoldások kialakítására irányuló eszmecserék” központi helyet adnak a munkástanácsoknak. „A kibontakozási tervek mindegyike fontos szerepet szánt a munkástanácsoknak, és sokan azoknak valamiféle országos csúcsszervezeten keresztül az alkotmány épületébe való beépítését is tervezték.” Ezzel kapcsolatban emlékeztet már a forradalom idején kialakult elképzelésre, hogy forradalmi alkotmányozó gyűlést kell összehívni a forradalom győzelmével kialakult rendszer szabályozására és ebben a rendszerben fontos szerepe van „a munkástanácsoknak, parasztszervezeteknek, értelmiségi és egyéb szervezeteknek”. Majd ezt írja: „Azok a magyarok, akik ma is reménykednek forradalmunk végső sikerében, azt szeretnék, hogy országunk kísérleti műhelye legyen mindezeknek a kérdéseknek, melyek Angliától Indiáig és Jugoszláviától Kínáig számos országot foglalkoztatnak.”

Még hihetlenebbnek tűnik, hogy Magyarországon a rendszerváltás előtt erősen tartotta magát és elég sok meggyőződéses hívőt mondhatott magának az az irányzat, amely abban reménykedett, hogy a bolsevik rendszer megdöntése, a szovjet uralom lerázása a munkástanácsok rendszerét teremti meg az országban. Ennek az irányzatnak egyik neves képviselője, Donáth Ferenc, akinek az a dicsőség jutott ki, hogy egyformán másodrendű vádlottja lehetett 1951-ben a Kádár elleni és 1958-ban a Nagy Imre elleni pernek, ennek érdekében meg is szervezte az egy időben a lakitelki tanácskozás vetélytársának tartott monori tanácskozást. Ő írta ennek kapcsán: „Mire 1956-ban törekedtünk, az a civil társadalom felszabadítása. A megyei, területi munkástanácsok létrehozásában és programjában egyértelműen kifejezésre jut az a felismerés, hogy a hatalmi viszonyok megváltozásában nem maradhatunk meg a gyárak falai között.” (Donáth Ferenc: *A Márciusi Fronttól Monorig*, Századvég, 1992) Ez az irányzat olyan erős volt, hogy a rendszerváltás első kormányát megalakító Magyar Demokrata Fórum első országos értekezletén elfogadott program még tartalmazta: „A Magyar Demokrata Fórum híve a valódi szövetkezés, az önkéntességen alapuló demokratikus szövetkezeti mozgalomnak, híve a dolgozók, a parasztek tulajdonosi szerepét erősítő munkástanácsoknak, ipartestületeknek, gazdaköröknek.” Sőt a kerekasztal-értekezletek egész sorának eredményeként megszületett új magyar alkotmány, a rendszerváltás alkotmánya 12. cikkelyének 2.

pontjában kimondta: „Az állam elismeri a termelői öngazgatást és az önkormányzati tulajdonnak létrejöttét és működését.”

Az alkotmánynak ezt a rendelkezését azonban gyorsan törölték. Így az 56-os munkástanácsokban a rendszerváltás utáni társadalom öngazgatási-önkormányzati alapját látó (erősebb, mint gondolnánk) irányzatnak a nyoma már csak a Munkástanácsok Országos Szövetsége nevű szakszervezet nevében maradt meg. Ezzel a szakszervezettel kapcsolatban elég ellentmondásos a helyzet. Ez a szervezet ugyanis 1990-ben – munkástulajdont és munkásöngazgatást hirdetve – jött létre. Azzal a felismeréssel, hogy „a továbblépés csak úgy lehetséges, ha szakítunk a tőke és a munka között felállított merev ellentéttel, és a hagyományos célok mellett felvállaljuk a munkavállalói tulajdonlás megoldását, az együttműködési (participációs, részvételi) jogok új európai minőségét”. Elnöke, Palkovics Imre, a herendi porcelángyár egykori dolgozója azzal dicsekedett, hogy céljaik közül sikerült is sok mindent megvalósítani. Így több mint 300 gazdasági társaságban a munkásokat „sikerült munkavállalói tulajdonhoz juttatni, ami a felmérések szerint mintegy másfél milliárd forintnak felel meg”. De ő is kénytelen elismerni részben azt, hogy ez „a teljes privatizációs értékhez viszonyítva sajnos nem hozott áttörést, pedig az eredeti elképzelés szerint a gazdaság negyedét érintette volna”. Sőt belátja még azt is, hogy „a kilencvenes évek elején kibontakozó mozgalmat a helyi vezetők hamar letörték, a kudarcok nyomában keletkező csalódottság miatt az összefogásba vetett hit is sérült”. Ellenfelei pedig azzal vádolják: ő is bűnös abban, hogy a szakszervezetben gyorsan háttérbe szorult a nevében jelzett 56-os hagyomány, hogy a szervezet klaszterikus szakszervezetté alakult át. Részévé lett a magyarországi szakszervezeti mozgalom válságának, amely a szakszervezetek felaprózódásában (több mint 70 szakszervezet van), taglétszámuk csökkenésében (bő tíz éve a munkavállalók 90 százaléka volt szakszervezeti tag, ma jó, ha 25 százalékuk az) és hasonló jelenségekben nyilvánkozik meg. De megmutatkozik abban is, hogy egyik-másik szakszervezet szinte nevetséges cirkuszokat rendez, mint nemrégiben, amikor összegyűlt először 200, majd 2000 ember, és sárga lapot adtak annak a kormánynak, amelyet mintegy 8 millió választópolgár a demokrácia többségi elve alapján azzal bízott meg, hogy meghatározza az ország teendőit. Egy olyan program miatt, amellyel kapcsolatban mindenki elismeri, hogy a bevételeket növelni, a költségeket csökkenteni kell, de mindenki azt mondja: szorítsd meg a többieket, nekem adjál több pénzt!

Így érte utol 1956-ot nemcsak a forradalmak általános sorsa (ti. az, hogy a tömegek megmozdulása különleges történelmi pillanatának sem örökösei, sem folytatói nem lehetnek, még akkor sem, ha ez a megmozdulás győz is, ennek gyümölcset mindenki élvezi, és a forradalom kitörésének napját nemzeti ünnepé teszik is), hanem a magyar forradalmak sorsa is: forradalom helyett szabadságharcként emlegetik, és ünneplik őket. Az 1848-as forradalomban nem-

csak Petőfinek a világszabadság „pirosló” zászlaját kibontó, de királygyilkos forradalmát is az osztrák uralom elleni szabadságharc nemzeti egysége váltotta fel. 1956-tal kapcsolatban pedig a forradalom szinte mindenkinél pusztán az oroszok elleni függetlenségi harccá alakult át. Mert a történelem paradoxona szerint nemcsak a szocializmus megreformálását, egy új – minden eddigőtől eltérő – társadalom megvalósítását célul kitűző program veszett el a feledés homályában, de nem valósult meg azoknak a terve sem, akik a tömegmozgalomtól a régi társadalom visszatérését remélték.

Az emberiség történelmének mai fordulópontján azonban (amikor el kell dőlnie, hogy a három lehetséges út közül melyiken köt ki az emberi civilizáció: a világ a vízért és élelemért ártatlanokat gyilkoló fegyveres bandák kis területeire esik-e szét; az emberi társadalom hangyabollyá alakul-e át, amelyben a hatékonyságnak rendelnek alá minden mást; vagy pedig létrejön a igazi emberi globalizált világ) biztosak lehetünk abban, hogy – sokban éppen a munkástanácsoknak köszönhetően – az 56-os forradalom emléke örökké élni fog. Ha a két rossz változat jön be, akkor is biztosan lesznek emberek, akik – pislákoló mécsesként – ébren tartják emlékét, mint annak bizonyítékát, hogy voltak emberek, akik másképp álmodták az emberiség jövőjét. Ha pedig az Ember diadalmaskodik, akkor emlékezni fognak mindazokra, akik az eget rohamozva mindig egy-egy lépéssel közelebb vitték az emberiséget a nagy célhoz.